

Ξανθίππη Κοτσαγεώργη

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΟ

ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

(ΤΕΛΗ 19ου ΑΙΩΝΑ- ΑΡΧΕΣ 20ού)

ΩΣ «ΑΠΟΛΑΥΣΙΣ ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΑ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ»

Ιστορικό τμήμα του περιφερειακού Ελληνισμού, οι Έλληνες της Βουλγαρίας είχαν πολλοί από αυτούς παράδοση στον αστικό τρόπο ζωής ήδη στα μέσα του 19ου αιώνα, ενώ προς τα τέλη του και στις αρχές του 20ού η πλειονότητά τους βίωνε ένα καθόλα αστικό μοντέλο κοινωνικής ζωής και δραστηριοτήτων. Στις αστικές και ημιαστικές κοινότητες της Φιλιππουπόλεως, της Βάρνας, του Πύργου, της Στενιμάχου, της Αγκιάλου και άλλες μικρότερες αναπτύχθηκαν, έτσι, τα μουσικά και θεατρικά σχήματα εκείνα που θα κάλυπταν τις νέες απαιτήσεις για την ψυχαγωγία των Ελλήνων αστών. Το συνολικό κλίμα κοινωνικού και πολιτιστικού βίου στις πλούσιες και μεγαλύτερες αστικές ελληνικές κοινότητες ανέλαβαν να συμπληρώσουν οι μουσικοί και θεατρικοί σύλλογοι με τη διοργάνωση χοροεσπερίδων, συναυλιών και θεατρικών παραστάσεων· οι καλλιτεχνικές αυτές εκδηλώσεις είχαν στις περισσότερες ίσως περιπτώσεις μιμητικό ή διδακτικό χαρακτήρα, προχώρησαν όμως σε κάποιες άλλες σε μία πρωτότυπη, αν και όχι ιδιαίτερα αξιόλογη, δημιουργία. Παράλληλα, χρησίμευσαν ως διαδηλώσεις εθνοπολιτιστικής αυτοδυναμίας, ή και υπεροχής, στον πολυεθνικό χώρο των κοινοτήτων της Βουλγαρίας, αλλά και ως μέσο για την εθνική συνειδητοποίηση και στερέωση των πλατύτερων στρωμάτων του ελληνικού πληθυσμού της περιοχής, ο οποίος δεν είχε τη δυνατότητα να εμπεδώσει την ελληνική εθνική συνείδηση με άλλους τρόπους, όπως η συμμετοχή του σε συλλόγους ή η μετοχή του στην ελληνική εκπαίδευση.

1. Η Μουσική

Οι καλλιτεχνικές δραστηριότητες των Ελλήνων της Βουλγαρίας ήταν κυρίως μουσικές και θεατρικές. Οι μουσικές αναπτύσσονταν, καλλιεργούνταν και εξαντλούνταν στις περισσότερες περιπτώσεις μέσα στο πλαίσιο λειτουργίας φιλαρμονικών και φιλολογικών συλλόγων με μουσικό τμήμα. Δεν είναι λίγοι οι αντίστοιχοι αυτοί ελληνικοί σύλλογοι· από έρευνα που έχει γίνει στις τοπικές ελληνικές εφημερίδες, κυρίως, προκύπτει ότι τουλάχιστον επτά τέτοιοι σύλλογοι ιδρύθηκαν και έδρασαν αρκετά χρόνια σε τέσσερις ελληνικές κοινότητες: στη Φιλιππούπολη, τη Βάρνα, τη Στενήμαχο και τον Πύργο. Πρόκειται για τους συλλόγους «Ισχύ» και «Ορφέα» Φιλιππουπόλεως, «Μουσικό

Όμιλο», «Φιλαρμονική Ένωση» και «Φιλαρμονικό Σύλλογο Απόλλων» Βάρνας, «Ελληνικό Φιλαρμονικό Σύλλογο» Στενιμάχου και «Πρόοδο» και «Φιλικό Δεσμό» Πύργου¹. Τα μουσικά τμήματά τους αποτελούνταν από μπάντες, μαντολινάτες, χορωδίες και μικρές ορχήστρες κλασικής μουσικής και έδιναν πολύ συχνά συναυλίες για την ψυχαγωγία των ελληνικών κοινοτήτων, άλλοτε αυτόνομες και άλλοτε στα διαλείμματα των θεατρικών παραστάσεων που συχνά διοργάνωναν οι ίδιοι σύλλογοι.

Λίγες είναι οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τα έργα, τα οποία εκτελούνταν στις συναυλίες που έδιναν οι σύλλογοι· μπορούμε πάντως να πούμε με αρκετή βεβαιότητα ότι παίζονταν τόσο έργα κλασικής μουσικής —Mozart, Deslibes, Verdi, Weber, Rossini, Gluck, Bizet, Donizetti, Soupe, Paganini, Mascagni, Boildieu, Balfe, Wagner, Strauss, Bellini και σπανιότερα Haydn, Beethoven, Gounod, Schubert, Liszt, Cherubini, Mendelsohn, Händel, Eilenberg, Leoncavallo κ.ά.—, όσο και σύγχρονης ελληνικής και ξένης ελαφράς —Lambelet (Γεώργιος και Ναπολέον Λαμπελέτ), Demeslin (διευθυντής ορχήστρας της «Φιλαρμονικής Ενώσεως» Βάρνας), Παύλου Καρρέ κ.ά.—, ελληνικά δημοτικά τραγούδια, καθώς επίσης και κάποια έργα τοπικής μουσικής παραγωγής. Η δραστηριότητα των ελληνικών κοινοτήτων στη Βουλγαρία δεν περιλάμβανε λοιπόν μόνο τη διδασκαλία της μουσικής και την εκτέλεση μουσικών έργων· αφορούσε, όσο μπορούμε να κρίνουμε από τις αποσπασματικές σωζόμενες μαρτυρίες, και πρωτότυπη καλλιτεχνική δημιουργία. Έτσι, έχουν σωθεί τουλάχιστον δύο μουσικά έργα του διευθυντή του χορωδιακού τμήματος της Φιλαρμονικής Ενώσεως Βάρνας, του Β. Γουναρόπουλου: α) *Τη Ελληνική Νεότητα. Στο μνημείο του Φαλήρου*, έργο για τραγούδι και πιάνο σε ποίηση Αχιλλέα Παράσχου, Βάρνα 1901, και β) *Εκκλησιαστικά Άσματα ή το Πρώτον Εωθινόν, το «Κύριε η εν πολλαίς Αμαρτίαις» και εν «Άξιον Εστί»*, Βάρνα 1906. Τα δύο αυτά έργα, τα οποία τυπώθηκαν στη Βάρνα στο σύστημα της ευρωπαϊκής μουσικής, δημοσιεύονται για πρώτη φορά στο παράρτημα του παρόντος άρθρου².

1. Για τους συλλόγους αυτούς βλ. αναλυτικά στο Ξανθίππη Κοτζαγεώργη, «Οι Έλληνες στην Ανατολική Ρωμυλία, μέσα 19ου αιώνα-αρχές 20ού. Σωματειακή οργάνωση και κοινωνικός βίος», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 5-6 (1993-1994), 18-36· Xanthippi Kotzageorgi, «The Greek Community of Burgas: Education and Culture», *Etudes Balkaniques* 1994, n. 1, 79-85· Xanthippi Kotzageorgi, «Educational and Cultural Activities of Greeks in Varna (mid 19th c.-1906)», *Balkan Studies* 32.2 (1991), 217-233, όπου και οι παραπομπές στις πηγές.

2. Το άρθρο αυτό προέκυψε από τη μελέτη, αποδελτίωση και κωδικοποίηση ανάλογων πληροφοριών από ελληνικές εφημερίδες της Βουλγαρίας και εν μέρει της Κωνσταντινουπόλεως, από σπαράγματα πληροφοριών που βρέθηκαν στο Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών και από ιδιωτικό αρχείο· παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες, η κύρια από τις οποίες είναι η έλλειψη και καταστροφή των αρχείων των εν λόγω συλλόγων, γίνεται εδώ μία πρώτη όσο το δυνατόν πλη-

Εκτός από τις συναυλίες, οι σύλλογοι και τα μουσικά τους τμήματα διοργάνωναν παραλλήλως μαθήματα φωνητικής και οργανικής μουσικής, όχι μόνο για τα μέλη της ορχήστρας, αλλά και για όσους ενήλικες ή και παιδιά των ελληνικών κοινοτήτων επιθυμούσαν να αποκτήσουν μουσική παιδεία. Υπήρχε μάλιστα ποικιλία στα μουσικά όργανα που διδάσκονταν στους συλλόγους αυτούς, ιδίως στη Φιλιππούπολη και τη Βάρνα, όπου οι ενδιαφερόμενοι μπορούσαν να παρακολουθήσουν μαθήματα πιάνου, φλάουτου, φλογέρας, κλαρινέτου, όμποε, κόρνου, πίκολο, κιθάρας, μαντολίνου, βιολιού, βιόλας, βιολοντσέλου, ταμπούρ· σε πολλούς από τους συλλόγους αυτούς παραδίδονταν επίσης μαθήματα θεωρητικών και σολφέζ, ενώ γινόταν παράλληλα και καλλιέργεια της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής στο χορωδιακό τμήμα, το οποίο συχνά έφελνε στις εκκλησίες των κοινοτήτων. Πολλοί δάσκαλοι της μουσικής ήταν ντόπιοι Έλληνες που είχαν κάνει σπουδές και στην Ελλάδα ή το εξωτερικό, άλλοι ήταν ερασιτέχνες που γνώριζαν καλά κάποιο μουσικό όργανο, υπήρχαν όμως και περιπτώσεις όπου οι δάσκαλοι ήταν Ευρωπαίοι, Πολωνοί, Γάλλοι ή Γερμανοί και μερικοί από αυτούς καλούνταν ειδικά για το σκοπό αυτό από τις χώρες τους³. Κάποιοι από αυτούς έδιναν επίσης ιδιωτικά μαθήματα μουσικής (πιάνου, κιθάρας, φωνητικής μουσικής κλπ.), γεγονός που συνέτεινε στη διάδοση και καλλιέργεια της μουσικής παιδείας. Στην πόλη της Βάρνας, μάλιστα, η μουσική αυτή παιδεία γνώρισε τη μεγαλύτερη άνθησή της, καθώς ενισχύθηκε και με την ίδρυση το 1889 ειδικού σχολείου για κορίτσια, στο οποίο τα κατεξοχήν μαθήματα —εκτός από τα στοιχειώδη— ήταν η μουσική και τα γαλλικά. Το σχολείο ονομαζόταν *Institut de Musique et de langue française Piano Forte* και οι μαθήτρίες που φοιτούσαν στο σχολείο αυτό, ιδρυμένο από τις Φραγκολεβαντίνες αδελφές Παυλίνα και Αντουανέττα Μπέντα, ήταν κατεξοχήν Ελληνίδες· με τη σχολή φαίνεται ότι συνεργαζόταν περιστασιακά και η διάσημη Ελληνίδα σοπράνο Νίνα Φωκά, η οποία μέχρι το 1906 διέμενε στη Βάρνα και έπαιρνε τακτικά μέρος στις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις της ελληνικής κοινότητας και στις περισσότερες από τις συναυλίες της «Φιλαρμονικής Ενώσεως» Βάρνας. Στις ίδιες εκδηλώσεις έπαιρναν συχνότατα μέρος αφιλοκερδώς και οι ίδιες οι αδελφές Μπέ-

ρέστερη προσέγγιση και κάλυψη του ζητήματος. Στο παράρτημα του άρθρου δημοσιεύουμε τα μοναδικά δύο προγράμματα συναυλιών που κατορθώσαμε να βρούμε, της «Φιλαρμονικής Ενώσεως» Βάρνας, χάρη στην ακάματη ερευνητική προσπάθεια του κ. Γρηγορίου Κωνσταντινίδη, Έλληνα Βαρναίου που διαμένει στη Θεσσαλονίκη. Στον ίδιο οφείλεται και η παραχώρηση από την κόρη του Β. Γουναρόπουλου των δύο παρτιτούρων των μουσικών έργων του πατέρα της.

3. Βλ. ενδεικτικά, εφ. *Οδησός*, 27 Ιουλίου 1891 και εφ. *Ειδήσεις του Αίμου*, 4 Νοεμβρίου 1898.

ντα, οι οποίες θεωρούνταν ως δύο από τις καλύτερες πιανίστες της Βάρνας⁴.

Σε κάθε περίπτωση οι ελληνικοί φιλαρμονικοί σύλλογοι και οι κάθε είδους μουσικές εκδηλώσεις, συναυλίες και χοροεσπερίδες που διοργάνωναν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες του καθαρά αστικού περιβάλλοντος των ελληνικών κοινοτήτων της Βουλγαρίας —Φιλιππούπολη, Βάρνα, Πύργος, Στενήμαχος—, οι οποίες είχαν διαμορφώσει στα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού ένα συγκεκριμένο πρότυπο ψυχαγωγίας και διασκέδασης, παράλληλο με των αστικών ευρωπαϊκών πόλεων, με τις οποίες τις συνέδεαν εξάλλου μακροχρόνιοι δεσμοί. Παράλληλα, οι εκδηλώσεις αυτές είχαν και έμμεσο χαρακτήρα εμπέδωσης «εθνικής υπερηφάνειας», καθώς θεωρούνταν και από τους οργανωτές τους, αλλά και από το ελληνικό κοινό ως «απόλαυσις εθνική άμα και καλλιτεχνική», όπου, όπως σημειώνουν συχνά οι τοπικές ελληνικές εφημερίδες, «είναι διπλή η ευχαρίστησις ην θα αισθανθώσιν οι ομοεθνεῖς ημών· πρώτον θ' ακούσωσι παιζόμενα και αδόμενα μεγάλων μουσουργών έργα και δεύτερον θα ιδώσι πόσον επιτυχώς και αξιοπαίτως οι ημέτεροι νέοι τας ώρας τηςσχόλης των διάγουσιν...», σε αντιπαραβολή κάποτε με τους νέους των αλλοεθνών κοινοτήτων. Για τον επιθυμητό παραλληλισμό και την απαραίτητη εξ αυτού σύγκριση με τις άλλες σύνοικες κοινότητες μαρτυρεί άλλωστε και η απαραίτητη βανκαλιστική είδηση που συνοδεύει κάθε συναυλία, για την παρουσία μεταξύ του κοινού Εβραίων, Αρμενίων, Βουλγάρων, Ευρωπαίων ιδιωτών, αλλά και αρχόντων —δημάρχων, νομαρχών, αξιωματικών, προξένων. Συχνά εξάλλου οι συναυλίες δίνονταν και με την ευκαιρία ελληνικών εθνικών εορτών, όπως η επέτειος της Ελληνικής Επανάστασης, ενώ σχεδόν παραδοσιακά ένα κομμάτι ελληνικής μουσικής περιλαμβάνόταν στο πρόγραμμα των συναυλιών⁵.

4. Οι πληροφορίες για το σχολείο αυτό από το ανέκδοτο βιβλίο του Βούλγαρου μουσικολόγου Jordan Karanov, «Materiali po istorija na muzikalnata kultura na gr. Varna», κατατεθειμένο στο αρχείο της Βάρνας. Αποσπάσματα του βιβλίου μας παραχώρησε ο κ. Γρηγόριος Κωνσταντινίδης σε φωτοτυπίες. Αποσπασματικές πληροφορίες μπορεί να βρει κανείς και στις ελληνικές εφημερίδες *Εἴξις*, *Οδησός* και *Πανδαισία* της Βάρνας· για παράδειγμα, εφ. *Πανδαισία*, 1 Δεκεμβρίου 1899, όπου υπάρχει εκτενής ανταπόκριση για καλλιτεχνική εσπερίδα των ελληνικών σχολείων Βάρνας με τη συμμετοχή των αδελφών Μπέντα και της Νίνας Φωκά.

Η Νίνα Φωκά, Ελληνίδα της Σμύρνης που σπούδασε στο Παρίσι με υποτροφία του Γάλλου Προξένου της Σμύρνης, είναι μία από τις καλύτερες Ελληνίδες υψιφωνούς. Στη Βάρνα έζησε αρκετά χρόνια μετά από το γάμο της με τον Αλ. Φωκά και ως τους ανθελληνικούς διωγμούς του 1906, όταν εγκαταστάθηκε οριστικά στην Αθήνα. Μετά την εγκατάστασή της στην Αθήνα διέτέλεσε καθηγήτρια σε διάφορα ιδιωτικά ωδεία και συνιδρύτρια του Εθνικού Ωδείου. Για το έργο της τιμήθηκε με παράσημο της Γαλλικής Ακαδημίας. Βλ. λήμμα *Φωκά Νίνα*, στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*.

5. Βλ. εφ. *Εἰδήσεις του Αἵμου*, 4 Νοεμβρίου 1898 και 23 Μαρτίου 1900.

2. Το Θέατρο

Παράλληλα με τη δραστηριοποίηση των ελληνικών κοινοτήτων στο χώρο της μουσικής και η θεατρική ζωή εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονη στις κοινότητες των Ελλήνων της Βουλγαρίας, κυρίως μετά το 1870 και ιδιαίτερα από το 1880 και εξής. Ορίζεται: α) από επισκέψεις περιοδευόντων ελληνικών θιάσων, οι οποίοι επισκέπτονται τη Βουλγαρία συνήθως κατά την αναχώρησή τους από την Κωνσταντινούπολη ή κατά τη μετάβασή τους στις επίσης ακμαίες και πολυάριθμες ελληνικές κοινότητες της Ρουμανίας· β) από τις πολυάριθμες θεατρικές παραστάσεις που δίνονται είτε από ντόπιους ερασιτέχνες Έλληνες, άντρες και γυναίκες, συχνά δασκάλους και μαθητές στα ελληνικά σχολεία, αλλά και ελεύθερους επαγγελματίες και επιστήμονες με καλλιτεχνικές και πνευματικές ανησυχίες, μέλη συχνά των θεατρικών τμημάτων των ελληνικών συλλόγων.

2.1. Οι περιοδεύοντες ελληνικοί θίασοι

Λίγα έχουν γραφεί μέχρι τώρα για την εξάπλωση και τη λειτουργία του ελληνικού θεάτρου στις εστίες του περιφερειακού ελληνισμού και για την κίνηση των ελληνικών θεατρικών σχημάτων στις περιοχές αυτές και το ρόλο και τη λειτουργία που επιτελούσαν⁶. Η προσέγγισή μας στο τμήμα αυτό του άρθρου θα είναι συνεπώς αναγκαστικά επιφανειακή, περιγραφική και αποσπασματική, σημαντική ωστόσο, καθώς πρόκειται για την πρώτη προσπάθεια καταγραφής επισκέψεων ελληνικών θεατρικών σχημάτων στο χώρο του περιφερειακού ελληνισμού, των ηθοποιών που εμφανίστηκαν και των θεατρικών έργων που παίχτηκαν. Θα προσπαθήσουμε όσο είναι δυνατόν να απαντήσουμε επίσης στα ερωτήματα που γεννώνται σχετικά με τη συχνότητα επίσκεψης ελληνικών θεατρικών σχημάτων στη Βουλγαρία, την ποιότητα των ηθοποιών, την ποικιλία του ρεπερτορίου, το χρόνο που παρέμεναν στη Βουλγαρία.

6. Εξάιρεση αποτελούν οι σύντομες και αποσπασματικές αναφορές στη θεατρική δραστηριότητα των Ελλήνων της Οδησσού και του Βοϊκοϊερστίου, όπου σημειώθηκε και πρωτότυπη ελληνική θεατρική δημιουργία, αλλά κυρίως —για τις ανάγκες των παραστάσεων— σημαντική μεταφραστική προσπάθεια αξιόλογων ευρωπαϊκών θεατρικών έργων. Βλ. ενδεικτικά, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, λήμμα *Θέατρον*, 941-942 και τ. 21, λήμμα *Ρουμανία*. Επίσης, για το θέατρο στην Κύπρο από τον Μ. Π. Μουστερή, *Χρονολογική Ιστορία του Κυπριακού Θεάτρου. Από των αρχαιότατων χρόνων μέχρι του 1986*, Λεμεσός 1988. Υπάρχουν ωστόσο άρθρα και μονογραφίες που αφορούν το επαρχιακό θέατρο στην Ελλάδα, από την Καρδίτσα μέχρι τα Χανιά· βλ. Βάλτερ Ποϊχνερ, «Το θέατρο στην ελληνική επαρχία: μία επισήμανση», στο *Το θέατρο στην Ελλάδα*, Αθήνα 1992, 331-371, όπου και η βιβλιογραφία. Και ο ίδιος ο Ποϊχνερ σημειώνει στο κείμενό του αιτιό τις μεγάλες ελλείψεις που παρουσιάζει η μελέτη του ελληνικού θεάτρου έξω από την Αθήνα.

Οι πρώτες αναφορές σε επίσκεψη περιοδεύοντος ελληνικού θιάσου στη Βουλγαρία αφορούν την πόλη και την ελληνική κοινότητα της Βάρνας ήδη από το 1872· τότε φαίνεται ότι οι Έλληνες της Βουλγαρίας έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή με τα σύγχρονά τους ελληνικά θεατρικά έργα, καθώς από το πρόγραμμα που βρίσκουμε, μπορούμε να ταυτίσουμε τουλάχιστον δύο από τα έργα με γνωστά θεατρικά της εποχής εκείνης: πρόκειται για τη «Μερόπη» του Δημητρίου Βερναρδάκη και το «Κασσιανή και Ακύλας» του Χριστόφορου Σαμαρτζίδη⁷. Από τότε σποραδικές αναφορές σε επισκέψεις ελληνικών θιάσων βρίσκουμε στις ελληνικές εφημερίδες το 1873, το 1880, το 1881, το 1884, το 1889· οι αναφορές αυτές γίνονται πολύ συχνότερες και πυκνές κατά τη δεκαετία του 1890· έτσι, διαφορετικοί ελληνικοί δραματικοί θίασοι επισκέφθηκαν τη Βουλγαρία το 1891, το 1892, το 1894, δύο φορές το 1895, το 1896, δύο φορές το 1899, το 1901. Επικεφαλής στους θιάσους αυτούς ήταν γνωστοί θεατρώνηδες και ηθοποιοί της Αθήνας και της Κωνσταντινουπόλεως, όπως ο Κ. Πέρβελης και ο Ξ. Ησαΐας, ο Δ. Ταβουλάρης και ο Π. Χριστοφορίδης, ο Ν. Παρασκευόπουλος, θιασάρχες που είχαν κυριολεκτικά οργανώσει το χώρο του ευρύτερου ελληνισμού την περίοδο αυτή⁸. Και στο προσωπικό των θιάσων, εκτός από αρκετούς ηθοποιούς που αποτελούσαν τους άτεχνους ηθοποιούς των περιοδευόντων θιάσων («μπουλούκια»), συμμετείχαν αρκετά γνωστά ονόματα της εποχής.

7. Εφ. *Νεολόγος*, 12/24 Ιανουαρίου 1872. Ο Δημ. Βερναρδάκης, γνωστός λόγιος και συγγραφέας της εποχής, γνώρισε μεγάλη αποδοχή με δράματα παρόμοια της «Μερόπης», τα οποία διακρίνονται σύμφωνα με τους κριτικούς της εποχής για τη ζωηρή έκφραση πάθους, την ενάργεια των εικόνων, τη δραματικότητα τους, και την έντεχνη διεξαγωγή της υπόθεσης. Ο Χρ. Σαμαρτζίδης, διδάκτωρ φιλολογίας και γυμνασιάρχης στη Φιλιππούπολη, την Αδριανούπολη και την Κωνσταντινούπολη, έγινε γνωστός κυρίως με το έργο «Κασσιανή και Ακύλας», ενώ και το έργο του «Αρματωλοί και Κλέπται» γνώρισε επίσης επιτυχία.

8. Για τις πληροφορίες που θα ακολουθήσουν σχετικά με την παρουσία του ελλαδικού θεάτρου στις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας βλ. εφ. *Φιλιππούπολις*, 4 Ιανουαρίου, 21 Φεβρουαρίου και 10 Ιουνίου 1881, 25 Ιανουαρίου και 23 Οκτωβρίου 1903, 26 Φεβρουαρίου 1905· εφ. *Νεολόγος*, 24 Απριλίου/5 Μαΐου 1873 και 6 Φεβρουαρίου 1884· εφ. *Οδησός*, 10 Αιγίουστου 1891, 10 και 20 Αιγίουστου 1892, 4 και 16 Σεπτεμβρίου 1892, 11 Ιουνίου και 3 Ιουλίου 1894· εφ. *Είξιμος*, 18 και 25 Ιουνίου 1894, 9 και 16 Ιουλίου 1894, 5, 14 και 21 Ιανουαρίου 1895, 23 Δεκεμβρίου 1895, 20 Ιουλίου, 10 και 28 Σεπτεμβρίου 1896· εφ. *Πανδαισία*, 15 Μαρτίου και 15 Μαΐου 1899· εφ. *Ειδήσεις του Αίμου*, 13 και 16 Ιανουαρίου, 3, 6, 10, 13, 17, 20 και 24 Φεβρουαρίου, 17 και 27 Μαρτίου, 10 και 22 Απριλίου 1899, 21 Μαρτίου 1901.

Επίσης, το μοναδικό άρθρο που αφορά ελληνική θεατρική δραστηριότητα στη Βουλγαρία, τον Γ. Σιδήρη, «Το νέο ελληνικό θέατρο στη Φιλιππούπολη», *Νέα Εστία*, τ. 78, 15 Σεπτεμβρίου 1965, 1229-1237.

Ο θίασος «Θέσπις» του Ξενοφώντος Ησαΐα επισκεπτόταν και τα επαρχιακά κέντρα της Ελλάδας και την Κύπρο και έπαιξε στη Λεμεσό το 1883 (βλ. Β. Ποίγνερ, *Το θέατρο στην Ελλάδα*, Αθήνα 1992, 365 σημ. 154).

Πραγματικά σημαντικοί Έλληνες ηθοποιοί του τέλους του 19ου αιώνα επισκέφθηκαν με τους θιάσους αυτούς τις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας. Από αυτούς να ξεχωρίσουμε τον Διονύσιο Ταβουλάρη, μέλος του Βασιλικού Θεάτρου, ο οποίος μαζί με τον αδελφό του και τη γυναίκα του έκανε πολλές περιοδείες σε πόλεις της Ρουμανίας, της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και παρουσίασε μερικά από τα κλασικά έργα του ελληνικού και ξένου ρεπερτορίου (Σαίξπηρ, Μολιέρο κλπ.)· μεγάλη απήχηση είχε όπως φαίνεται από τα αποσπάσματα των τοπικών ελληνικών εφημερίδων και στο ελληνικό κοινό της Βουλγαρίας⁹. Το συνεργάτη του, Νικόλαο Παρασκευόπουλο, ο οποίος και ανεξάρτητα περιόδευσε επανειλημμένα στην ευρύτερη περιοχή της Θράκης και της Μακεδονίας. Τη μετέπειτα σύζυγο του τελευταίου, Ευαγγελινή Σκορδίλη-Παρασκευοπούλου, μία από τις καλύτερες τραγουδούς και δραματικές ηθοποιούς της εποχής, την Ελληνίδα Σάρα Βερνάρ όπως τη χαρακτήρισε ο θαυμαστής της πρίγκηπας Φερδινάνδος της Βουλγαρίας¹⁰. Τέλος, την Αικατερίνη Βερώνη, μία από τις κορυφαίες μορφές του ελληνικού θεάτρου εκείνη την περίοδο, μέλος και αυτή του Βασιλικού Θεάτρου, το καμαρίνι και προσωπικά είδη της οποίας βρίσκονται σήμερα στο Θεατρικό Μουσείο Αθηνών.

Τα θεατρικά έργα που παρουσιάζονταν στις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας ανήκαν σε ευρύ φάσμα της δραματουργίας κατά τη συνήθεια της εποχής και ήταν δραματικά έργα —ρομαντικά και οικογενειακά, όπως οι ίδιοι οι θίασοι τα αποκαλούσαν—, κωμειδύλλια, μελοδράματα, κωμωδίες. Οι παραστάσεις συνοδεύονταν και από το καθαρά μουσικό μέρος, όπου παρουσιάζονταν στο ελληνικό κοινό της Βουλγαρίας τόσο αποσπάσματα από κλασικά έργα της ευρωπαϊκής όπερας όσο και τα επιτυχημένα και αγαπημένα λαϊκά ή ελαφρά τραγούδια που είχαν δημιουργηθεί και ακούγονταν στο εθνικό κέντρο, την Αθήνα. Έτσι, με τις παραστάσεις αυτές οι Έλληνες της Βουλγαρίας ήλθαν σε επαφή από τη μία πλευρά με το μουσικό έργο των Verdi, Gounod, Mozart, Bellini, Rossini, Donizetti κ.ά. από την άλλη επίσης, με τα τραγούδια του Ναπολέοντα Λαμπελέτ, του Ραφαήλ Παριζίνη, του Θεμιστοκλή Πολυκράτη, του Δημήτριου Ρόδιου, του Αλέξανδρου Κατακουζηνού, πολύ γνωστών Ελλήνων μουσικοσυνθετών του δευτέρου μισού του 19ου αιώνα¹¹.

9. Βλ. ενδεικτικά εφ. *Πανδαισία*, 15 Μαΐου 1899 για την ερμηνεία του στον Άμιλετ του Σαίξπηρ. Οι πληροφορίες για τους Έλληνες ηθοποιούς προέρχονται στο μεγαλύτερο ποσοστό τους από τη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* στα οικεία λήμματα.

10. ΑΥΕ, 1889, ΑΑΚ/Π, Γενικό Προξενείο Φιλιππουπόλεως, αρ. πρ. 574, 23 Μαρτίου 1889, Α. Λογοθέτης προς ΥΠΕΞ.

11. Ο Ναπολέον Λαμπελέτ ήταν Κερκυραίος μουσικοσυνθέτης και μαθητής του Νικόλαου Μάντζαρου· έγραψε πολλά τραγούδια που έγιναν επιτυχίες στο ευρύ ελληνικό κοινό. Ο Ραφαήλ

Ό,τι ίσχυε για την παρουσίαση των τελευταίων ελληνικών επιτυχιών στο χώρο του τραγουδιού και της μουσικής, ίσχυε εξίσου και για τις παραστάσεις των θεατρικών έργων στις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας· οι τελευταίες παραστάσεις των Αθηνών —εφόσον το πρότυπο για την ελληνική θεατρική ζωή ήταν την εποχή εκείνη αποκλειστικά η αθηναϊκή θεατρική ζωή— παρουσιάζονταν πολύ σύντομα και στη Βουλγαρία· είναι χαρακτηριστικό, ότι «Ο αγαπητικός της Βοσκοπούλας» του Δημήτρη Κορομηλά, το κωμειδύλλιο που συγκινούσε ακόμη και την πρώτη γενιά μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, παρουσιάστηκε στην Αθήνα το 1889 και στη Βάρνα της Βουλγαρίας το 1894¹². Από τα σωζόμενα προγράμματα θεατρικών παραστάσεων, που εμφανίζονται σε περίληψη ή με τον τύπο ανακοίνωσης στις ντόπιες ελληνικές εφημερίδες, γίνεται φανερό ότι τα έργα που παίζονταν περισσότερο ήταν ακριβώς «Ο αγαπητικός της Βοσκοπούλας» και «Η τύχη της Μαρούλας» του Δημητρίου Κορομηλά· «Ο Καπετάν Γιακουμής», «Το τέλος της Μαρούλας» και «Η λύρα του Γερο-Νικόλα» του Δημητρίου Κόκκου¹³· η «Γκόλφω» και η «Σκλάβα» του Σπυριδώνα Περεσιάδη· τα έργα του Δημητρίου Βερναρδάκη «Φαύστα» και «Μερόπη»· η «Γαλάτεια» του Σπυριδώνα Βασιλειάδη· «Η Άλωση της Τριπολιτσάς» του Γιαννούκου Μαυρομιχάλη· «Τα τέκνα του Δοξαπατρή» του Σοφοκλή Καρύδη· «Το λαγιαρνί» του Ν. Παπαλεξανδρή· ο «Καραμπατάκας» του Ιωάννη Βαβέρη¹⁴· επίσης, τα μελοδράματα «Υποψήφιος Βουλευτής» του

Παριζίνης, Ιταλός, μαθητής και αυτός του Νικόλαου Μάντζαρου, ήταν από τους ιδρυτές της πρώτης ελληνικής χορωδίας και της πρώτης Φιλαρμονικής Εταιρείας στην Αθήνα· έγραψε τετράφωνα μέλη για την εκκλησία και πολλά ελαφρά τραγούδια. Ο Θεμιστοκλής Πολυκράτης ήταν κυρίως εκπρόσωπος της εκκλησιαστικής μουσικής και συνθέτης του τετραφώνου εκκλησιαστικού μουσικού συστήματος. Το ίδιο ισχύει και για τους Δημ. Ρόδιο και Αλέξ. Κατακουζινό. Ο τελευταίος ήταν ποιητής και μουσικός από την Τεργέστη, διευθυντής εκκλησιαστικών χορωδιών στην Ελλάδα και το εξωτερικό και ο κατεξοχήν εισηγητής της τετραφωνίας στην ελληνική εκκλησιαστική μουσική. Ο Δημ. Ρόδιος ήταν ερασιτέχνης μουσικός, τραγουδιστής και βιολιστής, ο οποίος εκτός από λαϊκά τραγούδια έγραψε και τετράφωνα εκκλησιαστικά μέλη. (Οι πληροφορίες και πάλι από τη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, στα οικεία λήμματα).

12. Ο Δημήτριος Κορομηλάς, δημοσιογράφος και θεατρικός συγγραφέας, εισήγαγε το κωμειδύλλιο στο νεοελληνικό θέατρο, το οποίο κατέκτησε το κοινό αμέσως χάρη στην απλότητα της υπόθεσης, τη ζωηρή απόδοση των τύπων, την άφθονη χρήση της υπερβολής και την επιτυχημένη παρεμβολή τραγουδιών στο πεζό κείμενο. Τα πιο γνωστά του έργα ήταν «Η τύχη της Μαρούλας» και «Ο αγαπητικός της Βοσκοπούλας» (βλ. σχετικά *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, λήμμα *Θέατρον* και λήμμα *Κορομηλάς Δημήτριος*).

13. Ο Δημήτριος Κόκκος, λογοτέχνης και διπλωματικός υπάλληλος, προώθησε με τη δημιουργία του και αυτός το ελληνικό κωμειδύλλιο. Συνεργάστηκε με τον Γεώργιο Σουρή και εμφανίστηκε πολλές φορές και ως ηθοποιός στα έργα του (βλ. σχετικά *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, λήμμα *Θέατρον* και λήμμα *Κόκκος Δημήτριος*).

14. Σπ. Βασιλειάδης: Πατρινός ποιητής, δραματικός συγγραφέας και κριτικός. Η «Γαλάτεια» του θεωρείται το αξιολογότερο έργο στην άφθονη θεατρική παραγωγή του 19ου αιώνα. Γιαννούκος Μαυρομιχάλης: Νομικός, έγραψε δύο δράματα, ένα από τα οποία και η «Άλωση της

Σπυριδωνα Ξύνδα και «Μάρκος Μπότσαρης» και «Κυρά Φροσύνη» του Παύλου Καρρέρ¹⁵. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα περισσότερα από τα έργα αυτά παίζονταν την ίδια περίοδο σε όλο το χώρο του ευρύτερου ελληνισμού: από τα Χανιά της Κρήτης μέχρι τη Λεμεσό της Κύπρου, το Βόλο και την Τρίπολη, την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, διαμορφώνοντας έναν αόρατο πολιτισμικό και κοινωνικό ιστό μεταξύ των Ελλήνων των διαφορετικών αυτών περιοχών¹⁶. Να σημειώσουμε επίσης, ότι στη Φιλιππούπολη της Βουλγαρίας σημειώθηκε και μία πανελλήνια πρώτη· εκεί ανέβηκε για πρώτη φορά το έργο του Κλ. Ραγκαβή, διπλωματικού πράκτορα της Ελλάδας στη Σόφια, «Η Δούκισσα των Αθηνών» το 1889. Η πρωτοβουλία για το ανέβασμα του έργου φαίνεται ότι ανήκε στο Γενικό Πρόξενο της Ελλάδας στη Φιλιππούπολη Α. Λογοθέτη, ο οποίος εισηγήθηκε την πρότασή του στον ελληνικό θίασο του Κ. Πέρβελι που περιόδευε την περίοδο εκείνη στη Βουλγαρία. Η πρόταση έγινε δεκτή και στην παράσταση, η οποία γέμισε το θέατρο «μέχρις αποπνιγμού», παρευρέθηκε ο ίδιος ο συγγραφέας, συνοδευόμενος από τους πρεσβευτές της Αυστρίας και της Ρουμανίας στη Βουλγαρία¹⁷.

Από τα έργα του ξένου θεάτρου τα πιο γνωστά που παρουσιάστηκαν στη Βουλγαρία από τους περιοδεύοντες θιάσους ήταν: «Άμλετ» και «Οθέλλος» του Σαίξπηρ· «Μαρία Τυδώρ», «Ερνάνης», «Άγγελος Τύραννος της Παδούης» και «Ρουί Βλας» του Ουγκώ· «Αι δύο ορφανά», «Η ποιμενίς των Άλπεων» και «Τα σαρκοφάγα όρνεα» του Δ' Εννερύ· «Οι Λησταί» του Σίλλερ· «Ο Αρχοντοχωριάτης» και ο «Βίαιος Γάμος (ή Γάμος με το στανιό)» του Μολιέρου· «Οι Ερωτευμένοι μυλωνάδες» (μετάφραση από ιταλικό, αγνώστου συγγραφέα)· «Η Κυρία με τας Καμελίας», «Ο Κόμης Μόντε Χρήστος» και η «Διονυσία» του Αλ. Δουμά· «Το παράπτωμα τιμωρούμενον διά του παρα-

Τριπολιτσάς». Σοφοκλής Καρύδης: Πελοποννήσιος δημοσιογράφος, εκδότης της εφημερίδας *Φως* και ποιητής. Έγραψε κυρίως κωμωδίες. Ιωάννης Βαρβέρης: Λόγιος και σατιρικός, ο οποίος εξέδωσε σατιρικά περιοδικά και εφημερίδες σε Σύρο και Αθήνα και συνεργάστηκε με τον Γεώργιο Σοιρή στο «Ραμπάγα».

15. Σπυριδων Ξύνδας: Κερκυραίος μουσικός, με έργο ελληνικού χαρακτήρα, ειχνίριστο και αιθόρημο. Παύλος Καρρέρ: Ζακινθίος συνθέτης, με έργα ιταλότροπα ή και καθαρά ιταλικά ως προς τη μουσική και το στίχο.

16. Βλ. το πολύ ενδιαφέρον άρθρο του Βάλτερ Ποίχνερ, «Το θέατρο στην ελληνική επαρχία. Μια επισήμανση», στο βιβλίο του *Το θέατρο στην Ελλάδα*, Αθήνα 1992, 331-371.

17. ΑΥΕ, 1889, ΑΑΚ/Π, Γενικό Προξενείο Φιλιππουπόλεως, αρ. πρ. 574, 23 Μαρτίου 1889, Α. Λογοθέτης προς ΥΠΕΞ. Για την παρουσία και του ίδιου του συγγραφέα στην παράσταση βλ. ΑΥΕ, 1889, ΑΑΚ/Ο, Διπλωματικός πράκτωρ Σόφιας Κλ. Ραγκαβής προς Υπουργό Εξωτερικών Στέφανο Δραγούμη, αρ. πρ. 822, 24 Απριλίου 1889. Επίσης, Α.Μ.Α.Ε., C.P.C., Turquie-Philippopolis, Consulat de France en Roumelie Orientale E. Boyssset à M. Spuller, Ministre des Affaires Etrangères, 11 Mai 1889. Βλ. και Γ. Σιδήρης, «Το νέο ελληνικό θέατρο στη Φιλιππούπολη», *Νέα Εστία*, τ. 78, 15 Σεπτεμβρίου 1965, 1233.

πτύματος» και το «Σάρα και Κάρολος» του Τζιακομέτι κ.ά. Επίσης αρκετά από τα δραματικά έργα και τα μελοδράματα που γνώριζαν επιτυχία την εποχή εκείνη στην Αθήνα: «Κρισπίνος και Κουμπάρα (Crispino e la Comare)» των αδελφών Λ. και Φ. Ρίτσι· «Ο Ρακοςυλλέκτης των Παρισίων» του Α.-Φ. Πυά· «Η κόρη της κυρίας Αγγώ (La fille de madame Angot)» του Α.-Κ. Λεκόκ· «Αδριανή Λεκουβρέρ» των Ε. Λεγκουβέ και Α.-Ε. Σκριμπ· «Μήδεια» του Ε. Λεγκουβέ· «Οι κυνηγοί» του Ν.-Ε. Ρεμπέρ· «Ο υιός της τρελλής» του Φ. Σουλιέ· «Ο δήμιος της Ενετίας» και «Τα ορφανά της Ενετίας» του Α. Μπουρζουά· «Φαιδώρα» του Β. Σαρντού· «Σωσάνα Ίμβερτ» των Ε. Νας και Ε. Μπρισμαρ· «Ο υιός της νυκτός» του Β. Σεζούρ· «Ο Γερο Μαρτέν» των Κορμόν και Γκρανζέ· «Ο Λεωνίδας εν Θερμοπύλαις» του Richat, σε μετάφραση Άγγελου Βλάχου κ.ά.¹⁸ Να σημειώσουμε επίσης ότι τις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας, εκτός από τους δραματικούς θιάσους, επισκέπτονταν και θίασοι Βαριετέ, «ένα είδος λαϊκού θεάτρου», υπαίθριο, «όπου ανώνυμοι συνήθως ηθοποιοί, σαλτιμπάγκοι ή ακροβάτες, παρουσίαζαν διάφορα λαϊκά νούμερα με μουσική και τραγούδια», καθώς επίσης και παντομίμα· ένας τουλάχιστον τέτοιος θίασος μας είναι γνωστός ονομαστικά, του Αθανα-

18. Εξαιρετικά δύσκολο στάθηκε το έργο της αναγνώρισης των θεατρικών έργων, όπως και η αναζήτηση των συγγραφέων τους, καθώς τις περισσότερες φορές δεν αναφέρονταν στα προγράμματα των θιάσων που ανακοινώνονταν στις εφημερίδες, ή αναφέρονταν παραφθαρμένα και αγνώριστα. Για την αναζήτηση και την ταύτιση των έργων με το συγγραφέα τους χρησιμοποιήσαμε τα εξής βοηθήματα: Γ. Σιδέρης, *Ιστορία του Νεοελληνικού Θεάτρου*, Αθήνα 1990. Ν. Λάσκαρης, *Ιστορία του Νεοελληνικού Θεάτρου*, τόμ. Α', Αθήνα 1938. Μ. Βάλας, *Το Νεοελληνικό Θέατρο από το 1453 μέχρι τις μέρες μας*, Αθήνα 1994. Α. Νίκολ, *Παγκόσμια Ιστορία του Θεάτρου*, τόμ. Γ', Αθήνα, χ.χ., και την πολύτιμη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*. Για τα τυχόν λάθη ή τις παραλείψεις ζητούμε την επιείκεια των ειδικών, αλλά πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι, παρά τη σημαντική δουλειά των συγγραφέων που αναφέρθηκαν αμέσως προηγουμένως, η ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου παρουσιάζει αρκετά και μεγάλα κενά, ιδίως η ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου εκτός Αθηνών. Ορισμένες πληροφορίες για όσους θεατρικούς συγγραφείς στάθηκε δυνατόν να βρεθούν παραθέτουμε στο σημείο αυτό. Ο Λοιδοβίκος και ο Φρειδερίκος Ricci ήταν γνωστοί Ιταλοί συνθέτες μελοδραμάτων του 19ου αιώνα. Ο Αιμέ-Φίλιξ Ρυαί, γνωστός Γάλλος πολιτικός και συγγραφέας, ιδρυτής της Société des gens des lettres. Ο Αλέξανδρος Κάρολος Lecocq, Γάλλος συνθέτης, γνωστός κυρίως για τις оперέτες του, από τις οποίες «Η κόρη της κυρίας Αγγώ» γνώρισε μεγάλη επιτυχία στην Αθήνα. Ο Ερνέστος Λεγουνέ, Γάλλος ποιητής και δραματικός συγγραφέας, έγινε γνωστός και αγαπήθηκε από το αθηναϊκό κοινό για τα έργα του «Μήδεια» και «Αδριανή Λεκουβρέρ» (1847), από τα πιο πολυπαιγμένα τον προηγούμενο αιώνα. Ο Ναπολέων Ερρίκος Reber, Γάλλος μουσικός, έγραψε, εκτός από έργα συμφωνικής μουσικής, επίσης και κομικά μελοδράματα. Ο Φρειδερίκος Σουλιέ ήταν γνωστός Γάλλος μυθιστοριογράφος και θεατρικός συγγραφέας του 19ου αι. επίσης.

Τα έργα, που παίχτηκαν από ελλαδικούς θιάσους στη Βουλγαρία και των οποίων δεν μπορούσαμε να ταυτίσουμε τους συγγραφείς, είναι: «Η επαίτης» (των Μπουρζουά και Μασίν;), «Αι μαρμάρινα κόραι» (των Bagtier και Tumbouct;), «Ο νικτοφύλαξ» (του Βοιμπιτί;), «Γαλιλαίος Γαλιλαίη» (του Μοντακίν;), «Πριγκίπισσα Λουαντέν», «Πριγκίπισσα της Βαγδάτης», «Ο Μοσχόμαγκας των Παρισίων», «Η Κόρη του Ραββίνου», «Το αγροκήπιον».

σίου Βάγια¹⁹.

Αξιζει να αναφέρουμε εδώ το γεγονός ότι οι περιοδεύοντες αυτοί ελληνικοί θίασοι παρουσίαζαν συχνά τις παραστάσεις τους με τη συμβολή και των τοπικών ερασιτεχνικών συλλόγων και παρέμεναν στις πιο πλούσιες ελληνικές κοινότητες μέχρι και δύο μήνες, δίνοντας έως και 29 παραστάσεις ανταποκρινόμενοι στην αυξημένη ζήτηση των Ελλήνων για ψυχαγωγία και θεατρική παιδεία. Ότι τις παραστάσεις των ελληνικών θεατρικών σχημάτων παρακολουθούσαν συχνά και ανώτεροι Βούλγαροι αξιωματούχοι και αξιωματικοί του στρατού, πολλοί από τους οποίους δεν γνώριζαν καν την ελληνική γλώσσα· θεατής τους ακόμη και ο ίδιος ο πρίγκιπας Φερδινάνδος, ο οποίος όπως αναφέρθηκε ήδη φέρεται και ως μεγάλος θαυμαστής της Ελληνίδας ηθοποιού Ευ. Παρασκευοπούλου²⁰. Επίσης, ότι οι θίασοι αυτοί συμπαρίσταντο ευκαιριακά και στο εκπαιδευτικό έργο των ελληνικών κοινοτήτων, δίνοντας παραστάσεις υπέρ των ελληνικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων· το τελευταίο αυτό γεγονός, εκτός από μία αναμφισβήτητη προσπάθεια διαφήμισης και «μάρκετινγκ» της εποχής εκείνης, θα μπορούσε επίσης να ερμηνευθεί και ως ευαισθησία των ιθυνόντων των θιάσων και ως δείγμα «συνεργασίας» και συμμετοχής εκπροσώπων ενός τμήματος του ελληνισμού στο έργο άλλων τμημάτων. Ότι για τους χειμαζόμενους εθνικά Έλληνες της Βουλγαρίας η επίσκεψη των θιάσων αυτών ήταν μία αναπνοή κυρίως εθνική και ύστερα καλλιτεχνική, ιδίως στις περιπτώσεις όπου παίζονταν έργα όπως η «Γκόλφω», η «Βοσκοπούλα», η «Σκλάβο», «ειδύλλια καθαρώς ελληνικά αναπαριστώντα όλα τα θέλητρα και την ποίησιν του ποιμενικού βίου και σκορπίζοντα άφθονον το άρωμα των βουνών της Ελλάδος», άσχετα αν οι περισσότεροι θεατές —νεοέλληνες αστοί— ήταν άγευστοι του συγκεκριμένου ποιμενικού βίου· το σημαντικό ήταν ότι μία παράσταση της «Αλώσεως της Τριπόλεως» κατόρθωνε και «μετέφερεν ημάς εις τας ευκλείεις ημέρας των ηρώων του '21 και συνεκίνησεν και ενθουσίασεν»²¹. Τέλος, ότι η έμμεση —και προφανώς ασύνειδη για τους ίδιους— «εθνική» δράση των ελληνικών θιάσων γινόταν αντιληπτή όχι μόνο από τους Έλληνες της Βουλγαρίας, αλλά και από τις βουλγαρικές αρχές, οι οποίες τη

19. Για τον ορισμό του Βαριετέ, βλ., Στάθης Δρομάζος, *Το κωμειδύλλιο*, Αθήνα 1980, 13. Για τις παραστάσεις Βαριετέ στη Βουλγαρία, εφ. *Φιλιπούπολις*, 25 Ιανουαρίου, 25 Φεβρουαρίου και 23 Οκτωβρίου 1903. Βλ. και Γ. Σιδέρης, *ό.π.*

20. ΑΥΕ, 1889, ΑΑΚ/Π, αρ. πρ. 574, 23 Μαρτίου 1889. Γ. Σιδέρης, *ό.π.* Στο άρθρο του αυτό σημειώνει ότι έχουν σωθεί και αρκετά προγράμματα των παραστάσεων αυτών, τα οποία φυλάσσονται στο Θεατρικό Μουσείο Αθηνών.

21. Για τη συνεργασία ελλαδικών θιάσων με ερασιτεχνικούς ελληνικούς της Βουλγαρίας βλ. και εφ. *Φιλιπούπολις*, 4 Ιανουαρίου, 21 Φεβρουαρίου και 10 Ιουνίου 1881· εφ. *Νεολόγος*, 24/5 Νοεμβρίου 1873, 6 Φεβρουαρίου 1884· εφ. *Ειδήσεις του Αίμου*, 21 Μαρτίου 1901. Βλ. και εφ. *Εύξεινος*, 10 Σεπτεμβρίου 1896.

θεωρούσαν επιζήμια και επικίνδυνα και προσπαθούσαν να την εμποδίσουν με κάθε τρόπο, έμμεσο και άμεσο. Έτσι, κατά την ημέρα που επρόκειτο να δοθεί η πρώτη παράσταση της «Δουκίσσης των Αθηνών» του Κλ. Ραγκαβή (1889), οι βουλγαρικές αρχές της Φιλιππουπόλεως αποπειράθηκαν να δημιουργήσουν αντιπερισπασμό διοργανώνοντας το ίδιο βράδυ χορό στη στρατιωτική λέσχη της πόλης και αφαιρώντας από το θέατρο την ορχήστρα που θα παιάνιζε για τις ανάγκες της παράστασης. Άλλες φορές η αντίδραση των βουλγαρικών αρχών ήταν πολύ πιο σκληρή και στοίχισε κάποτε στους Έλληνες ηθοποιούς συλλήψεις και φυλακίσεις και όχι μόνο απλές απαγορεύσεις να δώσουν παραστάσεις· αυτό έγινε στην περίπτωση του θιάσου των Χριστοφορίδη-Κόκκου, οι οποίοι παρεμποδίστηκαν το 1905 να δώσουν παραστάσεις από τον έπαρχο και το δήμαρχο Πύργου και αναγκάστηκαν να φύγουν στη Ρουμανία, αφού υπέστησαν σύλληψη και φυλάκιση. Στις περιπτώσεις αυτές βέβαια οι αντιδράσεις των αρχών κατόρθωναν να προσδώσουν ένα ηρωικό ή μαρτυρικό στοιχείο στο ελληνικό θέατρο, το οποίο ήδη αντιμετωπιζόταν ως εθνικός οργανισμός, και να συσπειρώσουν τα μέλη των ελληνικών κοινοτήτων υπέρ της ανάγκης των θεατρικών παραστάσεων από ελληνικά σχήματα ή των παραστάσεων με καθαρά ελληνικά έργα. Στην περίπτωση της «Δουκίσσης των Αθηνών», παρά την προσπάθεια αντιπερισπασμού, «το θέατρον ην πλήρες μέχρις αποπνιγμού, ο χορός απέμεινε σχεδόν κενός, και εκείνων ακόμη των Ελληνικών οικογενειών, αίτινες δεν ηδυνήθησαν να εξασφαλίσωσι θέσιν εν τω θεάτρῳ επιδεικτικῶς αποσχουσών της εἰς την λέσχην μεταβάσεως»· στην περίπτωση του θιάσου των Χριστοφορίδη-Κόκκου οι Έλληνες του Πύργου συσπειρώθηκαν, κινητοποιήθηκαν και έκαναν ό,τι ήταν δυνατό για να επιτύχουν την αποφυλάκιση των ηθοποιών πληρώνοντας την εγγύηση και ενισχύοντάς τους οικονομικά για να μπορέσουν να καταφύγουν στη Ρουμανία²².

2.2. Οι θεατρικές παραστάσεις των τοπικών σχημάτων

Οι θεατρικές παραστάσεις των ντόπιων ερασιτεχνών διοργανώνονταν συνήθως από τα θεατρικά τμήματα των ελληνικών συλλόγων, συχνά με τη βοήθεια των δασκάλων και των μαθητών των ελληνικών σχολείων ή και ανεξάρτητα. Πρωτοπόροι σε αυτές ήταν οι νέοι, που είτε είχαν σπουδάσει, είτε σπούδαζαν εκείνη την περίοδο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και σε πανεπιστή-

22. Σχετικά με την παράσταση της «Δουκίσσης των Αθηνών» βλ. ΑΥΕ, 1889, ΑΑΚ/Ο, Πρεσβεία Σόφιας, αρ. πρ. 822, 24 Απριλίου 1889, Κλ. Ραγκαβής προς ΥΠΕΞ. Για το επεισόδιο των Ελλήνων ηθοποιών με τις αρχές Πύργου βλ. εφ. *Φιλιππουπόλις*, 26 Φεβρουαρίου 1905.

μια της Ευρώπης. Ανεξάρτητα επίσης, από τους συλλόγους, οι καθηγητές και οι μαθητές διοργάνωναν και αυτοί θεατρικές παραστάσεις, όπου, όπως φαίνεται, η συμμετοχή των μαθητών ήταν συχνή ήδη από τα πρώτα χρόνια που μαρτυρούνται ερασιτεχνικές παραστάσεις: ήταν επίσης ουσιαστική και επιτυχημένη, εφόσον συχνά στις τοπικές ελληνικές εφημερίδες της Βουλγαρίας ή της Κωνσταντινουπόλεως εμφανίζονται, με την αφορμή αναγγελίας των παραστάσεων αυτών, σχόλια όπως το ακόλουθο: «...(στη θεατρική παράσταση διέπρεψαν οι) μαθηταί, ων παραλείπω τα ονόματα, διά το μηδέν αυτούς εγκωμίων επάιρειν και φυσάν, ώστε θρύπτεσθαι, κατά Πλούταρχον»²³. Στις παραστάσεις αυτές έπαιρναν μέρος και γυναίκες, σε μεγαλύτερο ποσοστό στα μεγάλα αστικά κέντρα και σε μικρότερο στις μικρές ελληνικές κοινότητες, κυρίως όμως στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα· οι προκαταλήψεις του συντηρητικού και μικρού σε αριθμό κοινού των πόλεων με ελληνικό πληθυσμό αποτελούσαν όμως, όπως φαίνεται, ανασταλτικό παράγοντα στην εκτεταμένη συμμετοχή των γυναικών. Χαρακτηριστικό είναι το σχόλιο ανταποκριτή από τον Πύργο που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Φιλιππούπολις* και δείχνει ακριβώς το δισταγμό των γυναικών να πάρουν μέρος στις θεατρικές παραστάσεις μέχρι και το 1905: «... Ο σκόπελος της αποτυχίας των παραστάσεων είνε παρ' ημίν η έλλειψις γυναικείων προσώπων και τον σκόπελον τούτον κατώρθωσεν ο εύελπις "Φιλικός Δεσμός" (σημ. σύλλογος του Πύργου) να παρακάμψη διά της συνδρομής της αξιεπαίνου δεσποινίδος Παρασκευούλας Παναγιώτου, την οποίαν δεν αμφιβάλλομεν ότι εις το μέλλον θα μιμηθώσι και θα βοηθήσωσι και άλλαι δεσποινίδες...»²⁴. Ο σκόπελος αυτός φαίνεται πάντως ότι στις μεγαλύτερες κοινότητες, όπου η πολύπλευρη συμμετοχή των γυναικών στα κοινά ήταν αισθητή, ξεπεράστηκε αρκετά νωρίτερα και όλο και περισσότερες γυναίκες επιδίδονταν στην ηθοποιΐα εξυπηρετώντας τον «αξιέπαινο» και «αγαθοεργό» σκοπό των παραστάσεων και «πληρώνουσαι διά του τρόπου τούτου τον προς την κοινότητα οφειλόμενον φόρον», όπως τον αντιλαμβάνονταν οι επίσημοι φορείς των κοινοτήτων²⁵.

Δεν μας έχουν παραδοθεί στοιχεία για την ύπαρξη καθαρά θεατρικών συλλόγων στις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας, εκτός από το «Δραματικό Σύλλογο Σοφοκλής» Φιλιππουπόλεως, για τον οποίο όμως δεν διαθέτουμε καμία άλλη πληροφορία, και τον «Θεατρικό Όμιλο» Βάρνας. Πολλοί όμως είναι οι σύλλογοι με θεατρικά τμήματα ή θεατρικές δραστηριότητες: ο «Σύλλογος Φιλομούσων», ο «Μύρμηξ», η «Ισχύς» και ο «Ορφέας» Φιλιππου-

23. Εφ. *Νεολόγος*, 25 Φεβρουαρίου 1874.

24. Εφ. *Φιλιππούπολις*, 22 Ιανουαρίου 1905.

25. Εφ. *Εύξεινος*, 6 Ιανουαρίου 1896.

πόλεως· ο «Μουσικός Όμιλος» και η «Φιλαρμονική Ένωση» Βάρνας· η «Αδελφότης των Ελληνοπαίδων *Ομόνοια*», ο «Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος» και ο «Ελληνικός Φιλαρμονικός Σύλλογος» Στεννήμαχου· ο «Ελληνικός Φιλοπρόοδος Σύλλογος» Αγκιάλου· ο «Εύξεινος Πόντος» και ο «Φιλικός Δεσμός» Πύργου· το «Γεωπονικόν Αδελφάτον *Δήμητρα*» Σωζοπόλεως, η «Ελπής» Καβακλή και η «Καρυάτις Άρτεμις» Καρυών Καβακλή²⁶. Εκτός από τις θεατρικές παραστάσεις που διοργανώνονταν και δίνονταν από τους συλλόγους αυτούς, και σε άλλες κοινότητες που δεν διέθεταν ανάλογους συλλόγους, όπως η Αγκιάλος, η Μεσήμβρια και ορισμένα από τα χωριά της επαρχίας Καβακλή, σποραδικά και κυρίως μετά το 1900, δόθηκαν επίσης παραστάσεις. Πρωτοπόρες ωστόσο στην οργάνωση θεατρικών παραστάσεων ήταν —όπως είναι φυσικό— οι εύπορες ελληνικές αστικές κοινότητες της Βάρνας και της Φιλιππουπόλεως, με πρόδρομο την πρώτη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1870. Ακολουθούν η επίσης εύπορη και γειτονική της Φιλιππουπόλεως Στενήμαχος και ο Πύργος, ενώ λίγα χρόνια πριν το 1900 και κυρίως μετά, με το ξεπέρασμα των σχετικών ανασταλτικών προκαταλήψεων και με την αναγνώριση της εθνικής τους αποστολής και της οικονομικής επιτυχίας τους, ο άτυπος θεσμός των ελληνικών ερασιτεχνικών θεατρικών παραστάσεων υιοθετείται και από μικρότερες κοινότητες.

Οι παραστάσεις των ερασιτεχνικών αυτών θεατρικών σχημάτων δίνονταν συνήθως στις αίθουσες των παρθεναγωγείων —σε όσες ελληνικές κοινότητες διέθεταν τέτοια— ή σε ειδικές αίθουσες εκδηλώσεων των κεντρικών «ελληνικών» σχολείων. Σε ορισμένες ελληνικές κοινότητες, όπως της Βάρνας και της Φιλιππουπόλεως, αποτέλεσαν με την πάροδο του χρόνου θεσμό, καθώς υπήρχαν χρονιές που δίνονταν μέχρι και εννέα θεατρικές παραστάσεις, σε μερικές από τις οποίες έπαιρναν μέρος έως και 18 «ηθοποιοί». Τα έσοδα από αυτές διατίθονταν αποκλειστικά σχεδόν για τις ανάγκες των ελληνικών σχολείων των κοινοτήτων και αρκετές φορές για την υποστήριξη απόρων μαθητών· σποραδικά παραστάσεις δίνονταν και για άλλους έκτακτους σκοπούς, όπως για παράδειγμα η οικονομική ενίσχυση ενός συλλόγου ή η υποστήριξη κάποιας ελληνικής οικογένειας.

Τόσο για τον τρόπο με τον οποίο διοργανώνονταν οι ερασιτεχνικές θεατρικές παραστάσεις υπέρ των σχολείων, όσο και για τη στενή συνεργασία των

26. Λεπτομέρειες για τους συλλόγους αυτούς βλ. και πάλι Ξανθίππη Κοτζαγεώργη, «Οι Έλληνες στην Ανατολική Ρωμυλία, μέσα 19ου αιώνα-αρχές 20ού. Σωματειακή οργάνωση και κοινωνικός βίος», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 5-6 (1993-1994), 18-36· Xanthippi Kotzageorgi, «The Greek Community of Burgas: Education and Culture», *Etudes Balkaniques* 1994, n. 1, 79-85· Xanthippi Kotzageorgi, «Educational and Cultural Activities of Greeks in Varna (mid 19th c.-1906)», *Balkan Studies* 32.2 (1991), 217-233.

σχημάτων αυτών με τις ελληνικές κοινοτικές και εκπαιδευτικές αρχές, είναι ενδεικτικό το παρακάτω σημείωμα από ελληνική εφημερίδα της Βουλγαρίας: «Την παρελθούσαν Κυριακήν, τη προσκλήσει της Εφορίας των ελληνικών σχολείων, συνήλθον εν τω γραφείω αυτής τινές των νέων της κοινότητός μας όπως συσκεφθώσι περί των κατά το έτος τούτο, προς όφελος των ημετ. εκπαιδευτικών καταστημάτων, δοθησομένων παραστάσεων και άλλων καλλιτεχνικών εσπερίδων. Ευχαρίστως δε αναγράφομεν ότι οι φιλότιμοι ημών νέοι, κατανοούντες την εκ των παραστάσεων τούτων τη ημετέρα κοινότητι προσγιγνομένην ωφέλειαν, μετά χαράς απεδέχθησαν την πρόσκλησιν της Εφορίας, η δε περαιτέρω περί τούτου φροντίς ανετέθη εις εξαμελή επιτροπήν...»²⁷.

Συχνά τις παραστάσεις των ερασιτεχνικών ελληνικών θεατρικών ομίλων παρακολουθούσαν εκπρόσωποι των τοπικών βουλγαρικών αρχών και των ευρωπαϊκών προξενικών αρχών· στις τοπικές ελληνικές εφημερίδες αναφέρονται ως τέτοιοι διευθυντές της αστυνομίας, οι αντίστοιχοι του ταχυδρομείου, εκπρόσωποι δημάρχων, Άγγλοι ή Γάλλοι πρόξενοι, ακόμη και ο Τούρκος Διοικητής της Βάρνας Ααλή πασάς —σε παράσταση πριν από την απελευθέρωση της πόλης (1872)—, ο οποίος μάλιστα είχε παραχωρήσει και την τουρκική στρατιωτική μπάντα για να παίζει στα διαλείμματα των παραστάσεων²⁸.

Τα θεατρικά έργα που παρουσιάζονταν μαρτυρούν αφενός τις καλλιτεχνικές και κοινωνικές προτιμήσεις των Ελλήνων στα αστικά κέντρα της Βουλγαρίας και αφετέρου την επαφή και τις πνευματικές σχέσεις τους με

27. Εφ. *Εύξεινος*, 5 Νοεμβρίου 1894.

28. Για τις θεατρικές παραστάσεις των ντόπιων ερασιτεχνών και των θεατρικών τμημάτων των ελληνικών συλλόγων βλ.: Εφ. *Φιλιππούπολις*, 27 Φεβρουαρίου 1880· 7 Φεβρουαρίου 1881· 20 Φεβρουαρίου, 3 και 24 Μαρτίου και 29 Δεκεμβρίου 1882· 22 Ιανουαρίου, 5 και 12 Φεβρουαρίου, 10, 22 και 29 Δεκεμβρίου 1887· 14 Ιανουαρίου, 24 και 29 Μαρτίου 1888· 20 Απριλίου 1889· 21 Απριλίου 1890· 1 Ιανουαρίου και 18 Μαρτίου 1893· 24 Δεκεμβρίου 1896· 10, 14, 18 και 25 Ιανουαρίου, 8, 11 και 20 Φεβρουαρίου, 20 Μαρτίου, 20 Νοεμβρίου 1903· 27 Ιανουαρίου, 17 Ιουνίου, 2 και 11 Δεκεμβρίου 1904· 22, 25 και 29 Ιανουαρίου, 26 Φεβρουαρίου, 5 Μαρτίου, 4 Απριλίου, 4 Ιουνίου 1905· 18 και 19 Ιανουαρίου, 7 Φεβρουαρίου, 23 Μαρτίου και 1 και 27 Απριλίου 1906. Εφ. *Οδησσός*, 23 Φεβρουαρίου, 18 Μαΐου, 6 Ιουνίου και 21 Δεκεμβρίου 1891· 12 και 23 Φεβρουαρίου, 7 και 19 Μαρτίου, 20 Αιγυπτίου, 31 Δεκεμβρίου 1892· 13 και 16 Μαρτίου 1893· 13 και 20 Ιανουαρίου, 3 και 27 Φεβρουαρίου 1894. Εφ. *Ειδήσεις του Αΐμου*, 2, 9 και 20 Ιανουαρίου και 13 Νοεμβρίου 1899, 30 Οκτωβρίου, 22 και 27 Νοεμβρίου, 13, 18, 20 και 29 Δεκεμβρίου 1900· 5 Ιανουαρίου, 16 Φεβρουαρίου, 9 και 21 Μαρτίου και 6 Απριλίου 1901. Εφ. *Εύξεινος*, 26 Νοεμβρίου και 1, 24 και 31 Δεκεμβρίου 1894· 28 Ιανουαρίου, 23 Νοεμβρίου και 23 Δεκεμβρίου 1895· 20 Ιουλίου και 28 Σεπτεμβρίου 1896. Εφ. *Πανδαισία*, 20 Ιανουαρίου 1898· 1 Ιανουαρίου, 1 Νοεμβρίου και 1 Δεκεμβρίου 1899· 1 Νοεμβρίου 1900. Επίσης, εφ. *Νεολόγος*, 4/16 Μαρτίου 1871· 12/24 Ιανουαρίου, 28/9 Φεβρουαρίου και 9/21 Δεκεμβρίου 1872· 11/23 Ιανουαρίου, 21/5 Μαρτίου, 28/12 Μαρτίου και 24 Οκτωβρίου 1873· 16/28 Ιανουαρίου, 13/25 Φεβρουαρίου, 29/11 Μαΐου 1874· 3/15 Ιανουαρίου, 7/19 Ιουνίου και 13/25 Δεκεμβρίου 1880· 7 Φεβρουαρίου 1881· 20 Φεβρουαρίου 1882· 5 Φεβρουαρίου και 21 Μαρτίου 1886. Εφ. *Θράκη*, 23/4 Ιουνίου, 23/5 και 18/30 Δεκεμβρίου 1874· 8/20 Μαρτίου 1875.

τους συμπατριώτες τους του εθνικού κέντρου, της Αθήνας, αλλά και της Κωνσταντινουπόλεως και όλου του ευρύτερου ελληνισμού. Τις περισσότερες φορές οι ερασιτεχνικές αυτές θεατρικές παραστάσεις συμπεριλάμβαναν ένα δράμα και μία κωμωδία, συχνά επίσης την απαγγελία ενός ή περισσότερων γνωστών και δημοφιλών ελληνικών ποιημάτων (Βαλαωρίτη, Πολέμη κλπ.)· σε περίπτωση που την παράσταση διοργάνωνε σύλλογος με μουσικό τμήμα, η ορχήστρα του εκτελούσε διάφορα μουσικά έργα στο διάλειμμα μεταξύ των δύο κύριων έργων. Οι παραστάσεις, που παρουσιάζονταν κυρίως από δασκάλους και μαθητές, έπρεπε εξάλλου να έχουν δεδηλωμένο εθνικό και παιδαγωγικό-ηθικοδιδασκτικό περιεχόμενο: έτσι, μερικά από τα έργα που ανέβαιναν πιο συχνά στις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας ήταν: ο «Αγαπητικός της Βοσκοπούλας» και η «Τύχη της Μαρούλας» του Δ. Κορομηλά, η «Γκόλφω» του Σ. Περεσιάδη, η «Χάιδω η λυγερή» του Πανάγου Μελισσιώτη, η «Γιαννούλα» του Κ. Πέρβελ, ο «Γενικός Γραμματέας» και «Η Βεγγέρα» του Ηλ. Καπετανάκη, «Δεν έχει τα προσόντα» και άλλες κωμωδίες του Γ. Σουρή, «Το τέλος της Μαρούλας» του Δ. Κόκκου, «Τα τέχνα του Δοξαπατρή» του Σοφοκλή Καρύδη, «Η Κόρη του Παντοπώλου» και «Δεν ηξεύρει γράμματα» του Άγγελου Σ. Βλάχου, ο «Οδοιπόρος» του Παναγιώτη Σούτσου²⁹, επίσης, τα δραματικά μονόπρακτα «Το όνειρον» και «Το εικόνισμα» του Ι. Πολέμη και το έργο του Γάλλου θεατρικού συγγραφέα Richat «Ο Λεωνίδας εν Θερμοπύλαις», μεταφρασμένο από τον Άγγελο Βλάχο. Ιδιαίτερη απήχηση και επιτυχία φαίνεται ότι είχαν επίσης έργα που γράφτηκαν από Έλληνες που είχαν διατελέσει καθηγητές στα ελληνικά σχολεία της Βουλγαρίας, όπως ο Χ. Σαμαρτσίδης —«Αρματωλοί και Κλέπται»— και ο Δ. Κ. Μισιτζής —«Ο Βελισσάριος», «Ο Δουξ της Βλακείας» και «Ο Φιάκας»³⁰. Τα τέσσερα αυτά έργα, μαζί με τον «Αγαπητικό της Βοσκοπούλας», τη «Γκόλφω», την «Κόρη του Παντοπώλου» και τους «Δύο λοχίες» (ξένη κωμωδία του Carlo Roti ή του Boudoin Daubigny³¹), αποτέλεσαν τις μεγάλες θεατρικές επιτυχίες («σουξέ»)

29. Ο Παναγιώτης Σούτσος, γνωστός καθαρολόγος ποιητής, έγραψε επίσης δράματα λυρικής υφής, από τα οποία ο «Οδοιπόρος» είχε τη μεγαλύτερη απήχηση και επιτυχία, τόσο στην Αθήνα όσο και στον περιφερειακό ελληνισμό.

30. Ο Δημοσθένης Κ. Μισιτζής αναφέρεται ως ένας από τους άριστους παιδαγωγούς και θεατρικούς συγγραφείς της εποχής του. Λόγω της φήμης του προσελήφθη στη Φιλιππούπολη για την αναδιοργάνωση των δημοτικών σχολείων, τα οποία μετέτρεψε από αλληλοδιδασκτικά σε συνδιδασκτικά (1878). Στον ίδιο οφείλουμε μία λεπτομερή και πολύτιμη αναφορά των ελληνικών σχολείων της Ανατολικής Ρωμυλίας που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Φιλιππούπολις* το 1881. Τα έργα του «Ο Βελισσάριος ή η κακία και η αρετή» και «Φιάκας» γράφτηκαν το 1870 και 1877 αντίστοιχα (βλ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, λήμμα *Μισιτζής Δημοσθένης*). Για τον Χριστόφορο Σαμαρτσίδη βλ. παραπάνω.

31. Ο Ν. Λάσκαρης στην *Ιστορία του* αναφέρει ως συγγραφέα τον πρώτο, ενώ ο Γ. Σιδέρης αναφέρει ως συγγραφέα το δεύτερο.

των ελληνικών κοινοτήτων της Βουλγαρίας, αν κρίνουμε τόσο από τη συχνότητα των παραστάσεων όσο και τη διασπορά τους σε όλη τη Βουλγαρία. Αντίθετα, ελάχιστα ήταν τα έργα ξένων συγγραφέων που παριστάνονταν κάποτε από τους ερασιτέχνες ηθοποιούς των ελληνικών κοινοτήτων, όπως ο «Βίαιος Γάμος» του Μολιέρου, «Ο γραμματεύς και ο μάγειρος» του Α.-Ε. Σκριμπ³², «Ο Μέγας Γαλεότος» του Ισπανού δραματουργού Χοσέ Ετσεγκαράν, ο «Άγγελος Τύραννος της Παδούης» του Β. Ουγγώ, ο «Γάσπαρος ο Αλιεύς» του Ι. Μπουσάρντι³³.

Τα έργα λοιπόν που ανέβαιναν από τους ερασιτέχνες στη Βουλγαρία ήταν κυρίως ελληνικά και μάλιστα με άμεσα ή έμμεσα πατριωτικό-εθνικό περιεχόμενο· χαρακτηριστικά για το κλίμα που ενθάρρυνε και επικροτούσε την τάση αυτή είναι τα παρακάτω σχόλια από την εφημερίδα *Φιλιππούπολις*, από όπου γίνεται φανερή και η προτίμηση των Ελλήνων της Βουλγαρίας —οργανωτών και κοινού— για την παράσταση ελληνικών έργων και η αιτιολόγηση της προτίμησης αυτής, σύμφωνα με την οποία μέσα από τις θεατρικές αυτές παραστάσεις επιτυγχάνεται η εμπέδωση και ενίσχυση της εθνικής συνείδησης στο ευρύτερο κοινωνικό σώμα (αυτό που δεν την καλλιεργεί μέσα από την εκπαίδευση και τη συμμετοχή σε συλλόγους)· τα σχόλια αφορούν και τα δύο την παράσταση του «Αγαπητικού της Βοσκοπούλας» και προέρχονται από δύο διαφορετικές κοινότητες: α) «Η την παρελθούσαν εβδομάδα δοθείσα εν Στενιμάχω υπό φιλοτίμων ερασιτεχνών παραστάσις, καθ' ην εδιδάχθη η Βοσκο-

32. Αιγουστίνος-Ερνέστος Scribe: Γάλλος θεατρικός συγγραφέας, ειδικευμένος στις ελαφρές κωμωδίες· έγραψε μαζί με τον Ερνέστο Λεγουνέ το έργο «Αδριανή Λεκοιφρέ».

33. Άλλα έργα που παίχτηκαν στις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας από τα ερασιτεχνικά θεατρικά σχήματα είναι: Κωμωδίες — «Ζητείται υπηρέτης» (Χ. Άννινος)· «Θ' αυτοχειριασθώ», «Βέβαια, βέβαια», «Σε μια ταράτσα», «Η δημοπρασία» (Αλ. Πίστης)· «Ενοικιάζεται», «Η Ελενίτσα της οδού Αγγέσμου», «Το κοκκαλάκι της νιχτριδός», «Η εξ Άδου παραγγελία» (Ν. Λάσκαρης)· «Νύμφη και φοράδα» (;)· «Οι τρεις δεκανείς» (;)· «Άγνοια του έρωτος» (;)· «Ο άφρων πατήρ» (ανωνύμου)· «Τα κανόνια των φοιτητών» (;)· «Χαρτοπαίκτης» (Μ. Χουρμούζη)· «Ζηλότυπος σιζιγρος» (;)· «Το αγροκήπιον» (;)· «Το γεροντοκόριτσον» (;)· «Η μύτη του ανιέντου μου» (;)· «Ο ταχυδακτυλουργός» (;)· «Πώς θα τελειώσει» (ιταλικό μονόπρακτο, ανωνύμου)· «Μαργαρώ η Μενιδιάτισσα» (διδασκεύη του Π. Λαζαρίδη από έργο του Μπάξτον, Τζ. Μπ.)· «Ο 24 ωρών θάνατος» (;)· «Ο θάνατος του Περικλέους» (Δ. Κορομηλά)· «Εξ γαμβροί και μία νύμφη» (;)· «Δικηγορικά γελοία» (κωμωδία μεταφρασμένη από τον Θ. Γ. Ορφανίδη, ανωνύμου)· «Οι δύο πιστοί φίλοι» (;)· «Ο σιδηροδρομικός επιθεωρητής» (Μπισσόν, μετφρ. Γ. Στρατήγη)· «Ο σκοτεινός ποιητής» (;)· «Τα πνεύματα» (;)· «Το μυστήριο του ποτηρίου» (;). Δραματικά — «Η εκδίκησης του Αχιλλέως» (Α. Καραβά)· «Ο αρχιληστής Νταβέλης» (ίσως των Α. Κυριακού-Τ. Σταθοπούλου)· «Η αθιγγανίς» (;)· «Ο Βρικόλακας» (ίσως του Α. Εφταλιώτη· εκδόθηκε στην Αθήνα το 1894 και παίχτηκε στη Βάρνα το 1895)· «Η εκπαιδευμένη γυνή» (;)· «Για την πατρίδα» (Χρ. Χρηστοβασιλή)· «Γαλιλαίος Γαλιλαίη» (;)· «Η κόρη του Ραββίνου» (;)· «Πατρίς, μήτηρ, έρως» (ίσως του Β. Σαρντού ή του Ι. Νικολάρα)· «Αθανάσιος Διάκος» (;)· «Χίος Δούλη» (Δ. Ορφανίδου)· «Μερόπη» (Βερναρδάκη)· «Γαλάτεια» (Βασιλειάδης).

πούλα, υπήρξε πανηγυρική... Κατά γενικήν λοιπόν αναζήτησιν διδαχθήσεται την εσπέραν της προσεχούς Κυριακής 23 τρ. και πάλιν η «Βοσκοπούλα»... Πάντες οι ερασταί της εθνικής ημών σκηνής θα παραστώσι και προ πάντων ο λαός ίνα θαυμάσῃ και εκτιμήσῃ και αγαπήσῃ το εθνικόν ημῶν θέατρον, ὅπερ εἶναι μία ἀπὸ τὰς ευγενεστέρας και ισχυρωτέρας δυνάμεις τὰς συγκεντρούσας το ἐλληνικόν φρόνημα» β) Στο ἔργο αὐτὸ κατὰ το δεύτερο ανταποκριτῇ, «διαλάμπει ὁ ἀφελὴς ποιμενικός του Ἕλληνας βίος και παρελαύνει ἡ υπερήφανος και γραφικὴ φουστανέλα, ἀναπτερούσα το εθνικόν συναίσθημα, συναρπάζουσα και ὡς ἐν ἡδυπαθεί ονειρῶ μεταφέρουσα τον θεατὴν εἰς ηρωϊκούς χρόνους παρωχημένης ευκλείας» (ἀπὸ παράστασις του ἔργου στη Μεσήμβρια)³⁴. Ἡ ἴδια αὐτὴ συνείδησις γιὰ τὴν εθνικὴ διαπαιδαγώγησις των ἐλληνικῶν θεατρικῶν ἔργων, καθὼς και τὴ μορφωτικὴ τους ἀποστολὴ, φτάνει στο σημεῖο νὰ υπαγορεύσει στους υπεύθυνους των δημοσίων διαλέξεων του συλλόγου Φιλιππουπόλεως «Ορφεύς» νὰ συμπεριλάβουν στο πρόγραμμα των διαλέξεων —μαζὶ με τὶς ἀναλύσεις των ἔργων του Σοφοκλῆ και του Ευριπίδη— ἐπίσης, διάλεξι με τὸ θέμα «Ἀνάλυσις του πατριωτικωτάτου δράματος του Χ. Χρηστοβασίλη “Γιὰ τὴν Πατρίδα” και του κωμειδουλίου του Δ. Κορομηλά “Ὁ Ἀγαπητικός της Βοσκοπούλας”»³⁵.

Τον κατὰ κύριον λόγον εθνικὸν χαρακτήρα και ρόλον ὅλων των καλλιτεχνικῶν αὐτῶν ἐκδηλώσεων των ἐλληνικῶν κοινοτήτων —ἀλλὰ και των παραστάσεων των ἐλληνικῶν θιάσων— διαδήλωναν και οἱ φορεῖς των κοινοτήτων και κατανοοῦσαν και οἱ κατὰ τὸν τρόπον εκπρόσωποι του ἐπίσημου ἐλληνικοῦ κράτους. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ πιστοποιητικὸν που ἐξέδωκε ὁ Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος Βάρνας Ἀρχιμ. Χρυσόστομος γιὰ τὶς ἀνάγκες του διευθυντοῦ της «Φιλαρμονικῆς Ἐνώσεως Βάρνας» Β. Γουναρόπουλου σημειώνεται χαρακτηριστικὰ ὅτι αὐτὸς «ἔχει ἐργασθῇ ἐπὶ ὅλην τριακονταετίαν υπὲρ των εκπαιδευτικῶν καθιδρυμάτων της Κοινότητος και της ἀκμαίας διατηρήσεως του ἐθνικοῦ φρονήματος διὰ της διοργανώσεως μουσικῶν συναυλιῶν, χορευτικῶν ἐσπεριδῶν και θεατρικῶν παραστάσεων». Ὁ Γενικὸς πρόξενος Φιλιππουπόλεως Α. Λογοθέτης ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐβλεπε «μετ' ἐθνικῆς υπερηφανείας τοιούτους στρατιώτας της ἐλληνικῆς σκηνῆς» στους περιοδεύοντες ἐλληνικοὺς θιάσους και τους προστάτενε ὅσον του ἦταν δυνατόν, πιστεύοντας ὅτι το ἐθνικὸ θέατρο πρέπει νὰ υποστηριχθῇ ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησις «ὅτι και ἐκτὸς της Ἑλλάδος πολὺ εἶναι ἐθνικῶς τὸ ὄφελος ἐκ των καλῶς κατηρτισμένων Ἑλληνικῶν θιάσων»· παρότρυνε μάλιστα ἐλληνικοὺς θιάσους νὰ «δώσω-

34. Εφ. Φιλιππούπολις, 20 Φεβρουαρίου 1903 και 20 Ἰανουαρίου 1905.

35. Εφ. Φιλιππούπολις, 11 Μαρτίου 1903.

σι τρεις ελληνικών υποθέσεων παραστάσεις» και σε άλλες ελληνικές κοινότητες πλην των μεγάλων αστικών³⁶. Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο πόθος για την ποθητή «Εθνική Δραματοουργία» που διακατείχε την Αθήνα και τον οποίο εντοπίζει ο Βάλτερ Πούχνερ σε άρθρα της περιόδου εκείνης, διακατείχε επίσης και τους Έλληνες της Βουλγαρίας³⁷. Ενώ μάλιστα στο ελλαδικό κέντρο ο πόθος αυτός εξυπηρετούσε ανάγκες κατά το μάλλον ή ήττον πολιτιστικής επιβεβαίωσης, στον ευρύτερο ελληνισμό έξω από τα ασφαλή ελλαδικά κρατικά πλαίσια ήταν απότοκος μίας αδήριτης ανάγκης εθνικής συνειδητοποίησης και επιβεβαίωσης, η οποία μετά την εθνική εκπαίδευση και τη σωματειακή οργάνωση αισθανόταν απαραίτητο να κινητοποιήσει για το σκοπό αυτό και αναπόφευκτα να συστρατεύσει και την καλλιτεχνική δημιουργία.

36. Πιστοποιητικό υπογεγραμμένο από τον Αρχιερατικό Επίτροπο Βάρνας Αρχιμ. Χρυσόστομο Χατζηδανιήλ, με ημερομηνία 25 Οκτωβρίου 1914, από το ιδιωτικό αρχείο του Γρηγορίου Κωνσταντινίδη. ΑΥΕ, 1889, ΑΑΚ/Π, Γενικό Προξενείο Φιλιππουπόλεως, αρ. πρ. 574, 23 Μαρτίου 1889, Α. Λογοθέτης προς ΥΠΕΞ.

37. Β. Πούχνερ, ό.π., 338.

Ο' Ελληνικοί θάνατος φέρειμα δίδει επίβραυτα
 εν τω τοι' Ελληνικω Ελλογώ "Υποχός" κ' ε'ν απορρ

Εἴπατε μαθηταὶ παραύλασεν ἡ ἀνάγκη. Σοφίαν ἐν λόγοις
 τοῖς ἀπαραμυθισαῖς αἶψά τι δύνανται ἱερεῖς ἐκκλησιαστικῶν δοκίμοις
 σκευάσαι καὶ τοῖς ἑκκλησιαστικῶν ἑκκλησιαστικῶν, καὶ μαχηθῶσι
 δεῖ καὶ τὸ δικαίον διδάσκειν εὐαγέλιον καὶ θραυκτικῶν ἐργῶν
 ὁλοκαίρως δοκίμοις καὶ Ἀδελφῶν τοῦ κ. Κ. Ραζιναβι, ἐχόντων
 δ' οὐκ ἀμερότητα ἀλλὰ μαρτυροῦν ἐν τοῖς αἰνεῖσιν αὐτοῦ.

Ἐν δεξιᾷ

ο. Γ. Π. Π. Π.

Ἐν δεξιᾷ

«ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ ΕΝ ΒΑΡΝΗ

Μεγάλη συναυλία δοθησομένη την προσεχή πέμπτην 23 τρέχοντος εν τη αιθούση του Α΄ Ελληνικού Παρθεναγωγείου.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Μέρος πρώτον

1. Ouverture La part du diable (ορχήστρα)
2. "Η Χαραυγή" εκ του μελοδρ. ο Υποψήφιος (χορός)
3. Quadrille, Marie-Louise. Θ. Θεοφάνους (ορχήστρα)
4. Serenade - μονωδία
5. Concert - βιολίον με συνοδείαν κλειδοκυμβάλου

Μέρος δεύτερον

6. Ο ΥΜΝΟΣ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ (χορός - συνοδεία της ορχήστρας)
7. Belisaire - (ορχήστρα)
8. Άσμα Πειρατών - (χορός)
9. Miserere Trovatore - (ορχήστρα)
10. Εμβατήριον - (ορχήστρα)

...Δημοσιεύοντες ανωτέρω το πρόγραμμα της συναυλίας της ενταύθα Φιλαρμονικής Ενώσεως νομίζομεν περιττόν να παροτρύνωμεν τους ημετέρους συμπολίτας να σπεύσωσι να παρευρεθώσιν εις αυτήν τοσούτω μάλλον όσον πρόκειται περί υποστηρίξεως του καλού τούτου σωματείου όπερ ουκ ολίγα καλά υπόσχεται τη καθ' ημάς κοινωνία. Αρχεί μόνον ότι θα ψαλή ο Ύμνος του Απόλλωνος όπως μη μείνη ουδεμία θέσις κενή».

Εύξεινος, 18.6.1894

Αναγγελία μίας από τις πρώτες συναυλίες της «Φιλαρμονικής Ενώσεως Βάρνας» στον τοπικό τύπο.

I

MARCHE (Demelin) *exécute par l'orchestre dirigé par l'auteur*

ΕΛΛΑ ΜΑΞΗ ΜΟΥ (Lambert) *M-r Gounaropoulos*

ROBIN DES BOIS (Smith) *piano à 4 mains Mlle Benda*

TRAVIATA (Vendi) *Grand air M-me Phocas*

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟΝ (Holléin) *scène lyrique M-me Hadjipetrou et M-r Varreri*

II

OUVERTURE (Demelin) *exécute par l'orchestre*

ΣΤΟ ΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΡΟΥ (Gounaropoulos) *Quatuor chanté par M-r Gounaropoulos et Mlle et M-r Tsalki*

FANTAISIE DE CONCERT — Piano. Mlle Benda

LACME (Delibes) *Legende des paries M-me Phocas*

III

LE CUISINIER SECRÉTAIRE — Comédie en un acte.

Πρόγραμμα μονιμικής και θεατρικής βραδιάς υπέρ των ελληνικών σχολείων Βόρνας με το έργο του I. Πολέμη «Το Ονειρον» και την κωμωδία «Ο μάγειρος γραμματέης». Ρεσιτάλ με άριες (Traviata) και δημοτικά τραγούδια από τη Νίνα Φοκά (1.12.1899).

P R O G R A M M E

Deuxième partie

1. La garde de la reine
orchestre dirigé par Madame Deshayes.
2. L'Exposition (drame)
Madame Deshayes, L. Deshayes et Madame Deshayes.
3. L'Exposition
orchestre dirigé par Madame Deshayes.
4. La suite tchèque
orchestre dirigé par Madame Deshayes.
5. La suite tchèque
orchestre dirigé par Madame Deshayes.

1. Gran-Via
orchestre dirigé par Madame Deshayes.
2. L'Exposition (drame)
orchestre dirigé par Madame Deshayes.
3. L'Exposition
orchestre dirigé par Madame Deshayes.
4. La suite tchèque
orchestre dirigé par Madame Deshayes.
5. La suite tchèque
orchestre dirigé par Madame Deshayes.

Troisième partie

II. M. DESHAYES (Comédie en un acte)

Madame Deshayes sera accompagnée par la musique de la marine.

Πρόγραμμα μουσικής και θεατρικής βραδιάς υπέρ των ελληνικών σχολείων Βάρνας με το έργο του Η. Κατετανίκη «Η Βεγγέρα» και το «Ευκόνισμα» του Ι. Πολέμη. Άριες και πάλλι από τη Νίνα Φοκά.

B. N. ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ

III

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΕΘΝΙΟΝ

TO

„ΚΥΡΙΕ Η ΕΝ ΠΟΛΛΑΙΣ ΑΜΑΡΤΙΑΙΣ“

KAI EN

„ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙΝ“

OP. 4.

ΤΗ, ΣΕΠΤΗ, ΜΝΗΜΗ,

ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΜΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΙ ΔΟΜΝΗΣ.

ΔΑΠΑΝΗ: ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΑΡΟΚΩΣΤΑ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Α. ΝΙΤΣΕ — ΒΑΡΝΑ

1906.

Μουσικό έργο του Έλληνα Βαρναίου Β. Γουναρόπουλου που εκδόθηκε στη Βάρνα το 1906.

ΕΘΘΙΝΟΝ 1ΟΝ

ΗΧΟΣ Α'

Andante

Νε - Δο - ξα - τρι - ασι - Ύ - ω - ασι - γι - ω - Πνεύ -
μα - τι - εις τὸ ε - ρος τοῦ αἵ - μα - τος
ἐ - πι - γο - μί - νος
δι - α - τήν χι - μέ - θεν ἐ - παρ -
σιν ἐ - πε - στα - ὁ = Κύ - ρι ἐ -
Κό - ρι - ρος καὶ προ - σκυ - νί - σαν - τες
Αὐ - τὸν καὶ τὴν δο - θεῖ - σαν ἐ - ξου - σί - αν
παν - τα ὑψὺ δι - ὅτι χθὲν
τες εἰς τὴν ὑπ' οὐ - ρα - νὸν ἐ - ξε - πε - στίλ - λον - το κτλ. ρῶ -

— 3 —

τῆν εἰς οὐ-ρα-νοῦς ἅ - πο-τα - τᾶ - στα - σιν
 εἰς καὶ συν-θε-πι-ω-νι - ζεν ὁ ἅ-ψευ-δῆς
 εἰ πα-γ-γί - λα - το Χρῆ-στός ὁ Θε-
 των ψα-λῶν ῆ - μών.

ΟΡΙΣΗ ΕΝ ΠΟΛΛΑΙΣ ΑΜΑΡΤΙΑΙΣ

*Largo.**Ποίημα Κασσιανῆς τῆς Ὁσίας.*

Δο - ξα Πα - τρι καὶ Υἱ - ῶ καὶ
 Υἱ - ῶ Πνεύ - μα ἅ-γι - ῶ Πνεύ -
 τι καὶ νῦν καὶ ἅ - τι καὶ εἰς τοὺς
 αἰ - ῶνας τῶν αἰ - ῶν νῦν ἅ - μὴν
 Κυ - εἰ εἰ ῆν πολ - Λοῦς ἅ-μαρ-τι

— ας Δέ - ξαι μου τὰς πη - γὰς
 τῶν δα - κρυ τῶν ἑα -
 κρύ - — ὦν ὁ νε - φέ - λαις δι - ε -
 ξα - γων τῆς θα - λάσ — σης τό
 ὅ — ζωρ κάμ — φθη - τί μοι πρὸς τοὺς στε -
 να — γμούς τῆς καρ - δι — ας ὁ κλί -
 τὰς τοὺς οὐ - ρα — νοὺς τῇ δ - φά - τῳ συν - κε -
 νῶ κε - νῶ - σαι κα - τα - φε - λή -
 σω τοὺς δ - χράν - τοὺς τοὺς δ - χράν - τοὺς
 σου πό τ — θας δ - πό - σμί - ξω - τοὺς
 τοὺς δὲ πᾶ - λιν τοὺς τῆς κε -

ΑΙΩΝ ΕΣΤΙΝ

ΗΝΟΣ - ΠΑΤΕΡ

Τὸ παρὸν κᾶθημα συντέθηκε παρὰ τοῦ κακιστοῦ πατροῦ ἡμετέρου Β. Γουβαροπούλου, ἀπὸ τοῦ 1880
 εἰς ἀγγλιστικὴν παρασημαντικὴν, μεταφράσται δὲ τὸν 1882 ἡ Εὐρωπαϊκὴν μουσικτικὴν παρ' ἐμοῦ.

Moderato

Α - ζι - ον ε - στιν ὡς α - λη - θῶς
 μα - τι - ρί ζει, σε τῆν Θε - ο - τέ -
 κον, τῆν α - ε - μα - κά - ρι - στον γαί
 πα - να - μώ - μη - τον καί μη - τέ - ρα
 τοῦ Θε - οῦ ἡ - μών τῆν τι - ὤμι - τω τέ -
 ρην τῶν γε - ρων θεία α' ἐν - δο - ξα - τέ - ρην
 α - συν - χρί - τως τῶν Σε -
 ρα - φείμ, τῆν α - ὀ - α - ρηθ - ρως
 Θε - ὄν λό - γον τε - κού - σιν τῆν
 α - τως Θε - ο - τὸ - κον σέ με -

ΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΕΟΥΤΗΤΙ

„Σ ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΤΟΥ ΦΑΛΗΡΟΥ“

ΠΟΙΗΣΙΣ ΑΧΙΛΛ. ΠΑΡΑΣΧΟΥ

ΜΟΥΣΙΚΗ Β. Ν. ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

Piano introduction in 3/8 time, consisting of three staves. The melody is in the right hand, and the bass line is in the left hand. The key signature has one flat (B-flat).

Largo dolce.

Canto

Πάλ-λι ψα- χέ μ' Έλ- λη - νι - κή σι το- το τ' α - κρι-

Piano

Canto and Piano accompaniment. The Canto part is in the upper staff, and the Piano part is in the lower staff. The tempo is marked 'Largo dolce'. The lyrics are in Greek.

γρή- λι στη γλώσσ-α τής μα- νού- λας; σου και τής παλ-

λη- κα- ριά; I- σως ά- κού- σεις τή . σκα- πό σου

rall *à tempo.*

θ- πού του τής ζή- λη μή τού νε- κρού σην- τρι- ρου;

του κι' ό γυρεύς τής κα- λω- γηθείς

Λι!

Allegro moderato.

p

ναί - ζει ζειν ἰ - χθ - να - να με - πό - να χθῆ ἰ - ναί - ναί τὸ

f

αἰ - μα τους ἰ - τί - μας τοῖς ἰ θῶ στα - λὶκ . στα - λὶκ ζο-

pp

σά - τῃ ζειν θῶ φάν - τα - να σὺς θῶ - λη - πο - μὴ - σι - νη ναί

Χέ - τζας Θέ ν' ά - κού - γι - το κι' Ά - ρε - πι - κη λα - λιά και

Χέ - τζας Θέ ν' ά - κού - γι - το κι' Ά - ρε - πι - κη λα - λιά

Σ' αυτό άκούμ, θάβωσαν τό μωρωμένο χώμα,
 Ντελήθων άτσα και 'ς αὐτά τ' άθάνοντα νερά,
 κερμά Θέ νά θροσίζωντο Τουρκαλβανών άκούμα,
 άν τά λειοντέρια ήλείχανε πού κούτωνται νεκρά.

Άγ ήταν περπατός: έδώ κι' άνοιγμα τήν καρδιά σας,
 γλυκό τραγουδι και δροσιά και αύρα φρενωτή,
 άγάπης ένα θαλαυρό άς λάμπη στη ματιά σας,
 γι' αίνους πού σάς πέθουκεν και τ'άγασαν αὐτοί.

